

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ, ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
Խ.ԱԲՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ ՋԵՄՄԱ ՍԱՄՎԵԼԻ

**ԾԵՐՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԴԵՏԵՐՄԻՆԱՆՏԵՐԸ ԵՎ
ՏԱՐԵՑ ԱՆՁԱՆՑ ՏԱՐԲԵՐԱԿՎԱԾ ՍՊԱՍԱՐԿՄԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ**

ԺԹ.00.03- «Սոցիալական հոգեբանություն» մասնագիտությամբ հոգեբանական
գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման
ատենախոսության

ՄԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ-2024

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Գործնական հոգեբանության և սոցիոլոգիայի «Ուրարտու» համալսարանում:

Գիտական ղեկավար՝

հոգեբանական գիտությունների դոկտոր
Մեղրակ Ադասու Մեղրակյան

**Պաշտոնական
ընդդիմախոսներ՝**

հոգեբանական գիտությունների դոկտոր
Նաիրա Ռաֆիկի Հակոբյան

հոգեբանական գիտությունների թեկնածու
Նարինե Ասկանազի Հարությունյան

**Առաջատար
կազմակերպություն՝**

Շիրակի Միքայել Նալբանդյանի անվան
պետական համալսարան

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2024 թվականի դեկտեմբերի 12-ին, ժամը 12⁰⁰ –ին Խ.Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում գործող գիտական աստիճաններ շնորհող ՀՀ ԲԿԳԿ-ի հոգեբանության 064 մասնագիտական խորհրդում:

Հասցե՝ 0010, ք. Երևան, Տիգրան Մեծի 17:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ Խ.Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2024 թվականի նոյեմբերի 11-ին:

Հոգեբանության 064 մասնագիտական
խորհրդի գիտական քարտուղար,
հոգեբանական գիտությունների դոկտոր

Կամո Երեմի Վարդանյան

ԱՏԵՆԱՄՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Թեմայի արդիականությունը: Բնակչության ընդհանուր թվաքանակում տարեցների մասնաբաժնի շեշտակի աճն այսօր բնորոշ է աշխարհի բազմաթիվ երկրներին: Այդ միտումը նկատվում է նաև Հայաստանում, որտեղ վերջին 30 տարիների ընթացքում տարեցների մասնաբաժինը բնակչության ընդհանուր թվաքանակում 5,6%-ից հասել է գրեթե 14%-ի:

Նշվածը պահանջում է առավել մեծ ուշադրություն դարձնել նրանց հոգեբանական, սոցիալական, բժշկական և այլ խնդիրների լուծմանը, ինչն անհնար է առանց սոցիալ-հոգեբանական սպասարկման համակարգի ամրապնդման և ակտիվ երկարակեցության ապահովման միջոցառումների ներդրման:

Վերջին տարիներին Հայաստանում ակտիվորեն տարվում են աշխատանքներ տարեցներին հասցեական օգնության ցուցաբերման, սոցիալական ծառայությունների տրամադրման չափանիշների մշակման և կիրառման ուղղությամբ: Սակայն կոնկրետ անձի համար համարժեք, հասցեական, անհատական ծառայություններ տրամադրելու համար դեռևս չեն մշակվել տարեց անձի հոգեբանական և սոցիալական դետերմինանտների կիրառման մեթոդաբանություններ:

Հաշվի առնելով ծերացման անհատական բնույթը, տարեցների ֆիզիոլոգիական հնարավորությունների, սոցիալական կապերի սահմանափակումը և բնավորության գծերի տարիքային շեշտվածությունը, կարևոր է համալիր ուսումնասիրել ծերության ֆիզիոլոգիական, հոգեբանական և սոցիալական դետերմինանտները ձկուն մոտեցում ցուցաբերելով բացահայտված դետերմինանտների փոխհարաբերակցությանը ու փոխազդեցությանը տարբերակված հոգեբանական և սոցիալական ծառայություններ տրամադրելիս: Ընդունելով Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության տարիքային դասակարգման սահմանագծերը (60-74, 75-89, 90+) և էլնելով նրանից, որ դետերմինանտների ուսումնասիրության հարցում նշված սահմանագծերը խիստ հարաբերական են, քանի որ տարիքի հետ փոխվում են թե՛ ֆիզիոլոգիական և թե՛ հոգեբանական ու սոցիալական դետերմինանտները, մենք խնդիր ենք դրել ուսումնասիրել դրանք 65+ տարեկան անձանց մոտ, ինչը նույնականացնում ենք «ծերություն» հասկացության հետ:

Սոցիալ-հոգեբանական դետերմինանտներ ասելով մենք նկատի ունենք մարդու անձնական բնութագրերի, միջանձնային փոխհարաբերությունների, ներանձնային դիրքորոշումների, ընդհանուր տեսլականի ու դերային կառուցվածքի վրա ազդող գործոնները: Սոցիալական հարաբերությունների տեսանկյունից մենք քննարկել ենք այնպիսի հոգեբանական դետերմինանտներ, ինչպիսիք են մարդու վարքագիծը, հույզերը, զգացումները, արժեքները, բարոյականությունը, մտածողության մոդելները և բարոյությունները, որոնք մեծ մասամբ պայմանավորված են դրանց նկատմամբ հենց իր և իր շրջապատի վերաբերմունքով և առկա սոցիալական կարծրատիպերով:

Այս իմաստով արդիական ենք համարում Ֆունկցիոնալության, կենսագործունեության և առողջության սահմանափակումների միջազգային դասակարգման (ՖՄԴ) մոտեցումների և սկզբունքների կիրառումը, ինչը, հաշվի առնելով դետերմինանտների ողջ համալիրը, շրջապատող միջավայրի և անհատական գործոնների ազդեցությունը, մարդու ակտիվության և մասնակցության վրա ազդող բոլոր խանգարումների, պահանջումների, պահպանված հնարավորությունների բազմակողմանի, բազմամասնագիտական գնահատման նոր հնարավորություններ է տալիս:

Հիմնախնդրի մշակվածության աստիճանը: Հոգեբանական գիտության ոլորտում ծերության, տարիքային հոգեբանական, կենսաբանական և սոցիալական առանձնահատկություններին, անձի ձևավորման միջավայրի, սոցիալ-հոգեբանական դետերմինանտների, սոցիալ-հոգեբանական սպասարկման համակարգի ինստիտուցիոնալացման առանձնահատկություններին, ակտիվ ծերացման հայեցակարգին, տարեցների կարիքների ուսումնասիրման և այլ տարաբնույթ հիմնախնդիրներին անդրադարձել են տարբեր մասնագետներ՝ Վ.Դ. Ալպերովիչը, Լ.Բ. Անցիֆերովան, Ա.Գ. Ասմոլովը, Ֆ.Վ. Բասսինը, Տ.Վ. Կարսայևսկայան, Ե.Վ.Կամենը, Մ.Վ.Երմոլևան, Բ.Ֆ. Լոմովը, Ի.Վ. Բլաուբերգը, Է.Գ. Յադինը, Մ.Դայները, Լ.Վիլտնը, Ի.Ֆ. Ալբերգովան, Ն.Ֆ. Դեմենտևան, Տ.Ի. Սապոժնիկովան, Ի.Վ.Սալոֆեևը, Ն.Պ. Շչուկինան, Օ.Բ. Դորոգինան:

Սոցիալական ծերունահոգեբանության և զարգացման հոգեբանության ասպարեզում կարևոր են արևմտյան հեղինակների (Ի.Կեմպեր, Դ.Կ. Մրոզեկ, Մ.Ջ. Մեդիգան, Մ. Պինկուարտ, Կ.Մ. Պրենդ, Գ.Տ. Ռեկեր, Է.Դ. Սմիթ, Ն.Ստեվերինկ, Ա.Ստեպտոու) աշխատությունները, որոնք ուսումնասիրում են ծերունական տարիքի սոցիալ-հոգեբանական դետերմինանտների հարցերը:

Տարեց անձանց տարիքային, հոգեբանական փոփոխությունների և սոցիալականացման հարցերը մասնակիորեն քննարկվել են հայրենական հոգեբանների Ս.Ա. Սեդրակյանի, Ս.Ռ. Գևորգյանի, Ն.Ռ. Հակոբյանի, Կ.Ե. Վարդանյանի, Ա.Ա. Նալչաջյանի աշխատանքներում:

Մասնագիտական գրականության վերլուծությունը հաստատում է տարեցների սոցիալ-հոգեբանական դետերմինանտների ուսումնասիրման հետազոտությունների արդիականությունը: Դրա հետ մեկտեղ, նկատել ենք այս արդիական հիմնախնդրի գիտական անբավարար մշակվածությունը, սոցիալական հոգեբանության և սոցիալական աշխատանքի ոլորտի մասնագետներին ուղղված կոնկրետ առաջարկներ պարունակող հետազոտությունների բացակայությունը:

Հետազոտության նպատակը - ուսումնասիրել տարեց և ծերունական տարիքի անձանց սոցիալ-հոգեբանական դետերմինանտները և մշակել Հայաստանում նրանց սոցիալ-հոգեբանական սպասարկման կազմակերպումը կատարելագործելու առաջարկներ:

Հետազոտության օբյեկտը - Հայաստանի տարեց քաղաքացիները՝ որպես բնակչության խոցելի խումբ:

Հետազոտության առարկան - ծերացման սոցիալ-հոգեբանական դետերմինանտները և տարեցների ակտիվության վրա ազդող գործոնները:

Վարկածը - ենթադրվում է, որ ծերության սոցիալ-հոգեբանական դետերմինանտների ուսումնասիրումը և կոնկրետ մարդու համար դրանցից առաջատարների որոշումը կարող է հանգեցնել սոցիալական և հոգեբանական ծառայությունների կարիքի չափանիշների որոշման նկատմամբ գիտական մոտեցման:

Ենթադրվում է նաև, որ տարեց անձանց ֆունկցիոնալության գնահատման և սոցիալ-հոգեբանական ծառայությունների նրանց կարիքի չափանիշների որոշման համար կարող է կիրառվել սոցիալական, հոգեբանական և ֆիզիոլոգիական դետերմինանտների բազմամասնագիտական գնահատման կենսահոգեբանասոցիալական մոդելը՝ հաշվի առնելով Ֆունկցիոնալության, կենսագործունեության և առողջության սահմանափակումների միջազգային դասակարգման (ՏՄԴ) սկզբունքներն ու մոտեցումները:

Հետազոտության նպատակից և վարկածից բխում են հետևյալ **խնդիրները**.

1. Բացահայտել տարեցների սոցիալական և հոգեբանական ծառայությունների կարիքի, դրանց տրամադրման ձևի, մեթոդների, տրամադրվող ծառայությունների ծավալի և որակի վրա ազդող հիմնական ֆիզիոլոգիական, սոցիալական և հոգեբանական դետերմինանտները՝ կախված տարեց անձանց տարիքային փոփոխություններից և սոցիալական միջավայրում նրանց մոտիվացիայից:

2. Պարզել, թե որքանով դերային վարքագիծը և մեկ դերի փոխարինումը մյուսով կարող են բացահայտել փոփոխվող աշխարհում տարեց անձանց հոգեկան առողջության վրա սոցիալական և հոգեբանական դետերմինանտների ազդեցությունը:

3. Նույնականացնել սոցիալական միջավայրի, կյանքի և կեցության պայմանների դերը նորմատիվ մոդելների, արժեքների և վարքագծի ձևավորման գործում: Որոշել տարեցների տարբեր խմբերի նախընտրելի սոցիալական ակտիվության հիմնական ուղղությունները և ակտիվացնող տեխնոլոգիաների կիրառման հնարավորությունները:

4. Որոշել բոլոր դետերմինանտները, դրանցից գլխավորներն առանձնացնելու, ինչպես նաև տարբերակները հաշվի առնելու գործում համակարգային մոտեցման կարևորությունը, ինչը հնարավորություն կտա ճկուն մոտեցում դրսևորել բացահայտված սոցիալական, հոգեբանական, ֆիզիոլոգիական դետերմինանտների փոխհարաբերակցությանը, փոխազդեցությանը, տարեց անձի համար այս կամ այն դետերմինանտի կարևորությանը՝ հաշվի առնելով տարիքային, սեռային, իրավիճակային և անձնային առանձնահատկությունները:

Հետազոտության տեսական և մեթոդաբանական հիմքերը: Աշխատանքն ամբողջությամբ հիմնված է միջգիտաճյուղային մոտեցման վրա: Հետազոտությունը հենվում է ընդհանուր մեթոդաբանական սկզբունքների վրա: Հետազոտության մեթոդաբանության հիմքում ընկած է համալիր մոտեցումը, համակարգային մոտեցումը (Բ.Ֆ. Լոմով), հասարակության մեջ տարեց անձանց իրական վիճակի, ամբողջակաության և համակարգայնության սկզբունքների հիման վրա նրանց սոցիալական սպասարկման համակարգային վերլուծությունը: Հետազոտության

տեսական և մեթոդաբանական հիմքը կազմել են նաև գործունեության (Լ.Ս. Վիգորսկի, Ա.Ռ. Լուրիա, Ա.Ն. Լեոնտև, Ա.Գ. Սամոլով, Դ.Ա. Լեոնտև), շփման տեսությունները (Ս.Լ. Ռուբինշտեյն, Բ.Ֆ.Լոմով, Լ.Ի. Անցիֆերովա և այլք):

Հետազոտության մեթոդները: Հետազոտության մեթոդիկան ներառում է տեսական վերլուծության մեթոդներ, փաստաթղթերի վերլուծություն, փորձագիտական գնահատականների մեթոդ, վիճակագրական մեթոդներ, զրույցներ, հարցազրույցներ, հեղինակային հարցաբաններ, անկախ բնութագրերի մեթոդ:

Ելնելով հետազոտության նպատակից տարեցների սոցիալ-հոգեբանական վիճակի ուսումնասիրությունն անցկացվել է՝ ա) իրենց տանն ապրող, բ) տնային պայմաններում ծառայություններ ստացող, գ) ցերեկային կենտրոններում ծառայություններ ստացող և դ) սոցիալական սպասարկման ստացիոնար հաստատություններում տարեցների համար հատուկ մշակված հարցաթերթերով:

Կիրառվել է հետազոտական մեթոդների համալիր՝

- հարցաթերթեր՝ տարեցների սոցիալ-հոգեբանական սպասարկման այլընտանքային ձևերի կարիքի ուսումնասիրման նպատակով:

- հարցաթերթեր՝ ֆունկցիոնալ սահմանափակումների աստիճանի բացահայտման և առօրյա կյանքում ակտիվության, կյանքի տարբեր ոլորտներում սահմանափակումների գնահատման նպատակով՝ ըստ Բարտելի համաթվի:

- հակադիր պնդումների մեթոդ՝ ըստ «Սոցիոտրոպություն – անկախություն» սանդղակի նորգելանդական վարկածի:

- հարցաթերթեր տարեցների մոտ տագնապայնության վիճակի և դեպրեսիայի ուսումնասիրության նպատակով:

- տարիքային կենսունակության վալիդացված սանդղակ (Resilience Scale for Adults RSA):

- տարեցների ֆունկցիոնալ ունակությունների խանգարումների աստիճանի որոշման մեթոդ (ՖՄԴ):

- հոգեկան կարգավիճակի հետազոտման հարմարեցված սխեմա՝ ըստ պահանջմունքների գնահատման Կեմբրիջի կարգաբանի (CANZAS):

- միայնակության սանդղակ՝ ըստ Ի. Մուրտազիայի, Օ. Ստրիժիցկայի հարմարեցված հարցաբանի:

Ատենախոսական հետազոտության առանձնահատկությունն այն է, որ առաջադրված խնդիրների լուծման և նպատակների իրականացման նկատառումներով վերոնշյալ մեթոդները կիրառվել են փոխկապակցության մեջ:

Հետազոտության փուլերը և փորձաքննությունը: Հետազոտությունն իրականացվել է 2008-2023 թվականների ընթացքում երեք փուլով:

Առաջին փուլում (2008-2012 թթ.) իրականացվել է ձեռագրման սոցիալական հոգեբանության դեպրեսիաների ուսումնասիրության հիմնական մոտեցումների տեսական և գործնական վերլուծություն, կյանքի իմաստի, կողմնորոշումների և տարեց ու ծերունական տարիքի անձանց մոտ դրանց առանձնահատկությունների վերլուծություն:

Երկրորդ փուլում (2013-2017 թթ.) մշակվել է տարեց և ծերունական տարիքի անձանց կյանքի ակտիվության և նրանց տրամադրվող սոցիալական և

հոգեբանական ծառայությունների արդյունավետության վրա ազդող սոցիալ-հոգեբանական դետերմինանտների հետազոտական մոդելը:

Երրորդ փուլում (2018-2023 թթ.) կատարվել է հետազոտության հիմնական մասը, որի ընթացքում ուսումնասիրվել է տարեց և ծերունական տարիքի անձանց ֆիզիոլոգիական, սոցիալական, հոգեբանական դետերմինանտների համահարաբերակցությունը: Իրականացվել է ստացված արդյունքների համակարգում, ընդհանրացում, եզրակացությունների ձևակերպում և առաջարկությունների մշակում:

Հետազոտության արդյունքները քննարկվել են Գործնական հոգեբանության և սոցիոլոգիայի «Ուրարտու» համալսարանի հոգեբանության ամբիոնի ընդլայնված նիստերում (2020, 2023, 2024 թթ.) և ներդրվել «Ուրարտու» համալսարանի «Սոցիալական աշխատանք» առարկայի դասավանդման գործընթացում: Հետազոտության առանձին դրույթներ ներդրվել են նաև Հայաստանում տարեցների սոցիալական սպասարկման ստացիոնար, կիսաստացիոնար և տնային սպասարկման կազմակերպման աշխատանքում:

Հետազոտական աշխատանքի թեզերը և առանձին դրույթները ներկայացվել են միջազգային և տարածաշրջանային գիտաժողովներում. Բանգկոկ 2012թ., Երևան 2015 թ., 2017 թ., Օչ 2021թ., Բիշքեկ 2022 թ., 2023թ., Դուշանբե 2021 թ., Տաշքենդ 2022 թ., Սանկտ Պետերբուրգ 2021թ., 2022 թ., 2023 թ., Բելգի 2022 թ., Լովոկուզնեցկ 2022 թ., Մոսկվա 2023 թ., 2024 թ.:

Հետազոտության փորձարարական բազան: Հետազոտությունն իրականացվել է տարեցների սոցիալական սպասարկման ստացիոնար հաստատությունների (Երևան քաղաքի Նորքի տարեցների տուն-ինտերնատ և Կապան քաղաքի տարեցների տուն-ինտերնատ), կիսաստացիոնար հաստատությունների (Երևան քաղաքի, Շիրակի, Լոռու, Գեղարքունիքի, Կոտայքի մարզերի տարեցների սոցիալական սպասարկման ցեղեկային կենտրոններ), միայնակ տարեցներին սոցիալ-հոգեբանական տնային ծառայություններ տրամադրող «Առաքելություն Հայաստան» կազմակերպության բազայի վրա (Երևան քաղաք, Շիրակի, Լոռու, Գեղարքունիքի, Կոտայքի մարզեր): Հետազոտությանը մասնակցել են ընտանիքներում ապրող տարեցներ, ինչպես նաև Երևան քաղաքի Մալաթիա-Սեբաստիա վարչական շրջանի միասնական սոցիալական ծառայության աշխատակիցներ, տարեցների սոցիալական սպասարկման հաստատությունների աշխատակիցներ, ոլորտի մասնագետներ: Ընտրանքի ընդհանուր թիվը կազմում է 738 մարդ:

Հետազոտության արդյունքների հուսալիությունն ու հավաստիությունը

Անցկացված հետազոտության արդյունքների հավաստիությունը և հիմնավորվածությունն ապահովվում են հոգեբանական հետազոտության ժամանակակից մեթոդաբանական սկզբունքներով, փոխարացվող մեթոդներով, որոնք կիրառվում են հետազոտության առարկային, նպատակին և խնդիրներին համապատասխան:

Աշխատանքի գիտական նորույթը

1. Հիմնավորել ենք, որ տարեց անձանց սոցիալ-հոգեբանական դետերմինանտների և դրանց պարամետրերի ուսումնասիրման համալիր մոտեցումը հնարավորություն է տալիս նրանց տրամադրել առավել հասցեական և արդյունավետ սոցիալական, հոգեբանական ծառայություններ:

2. Բացահայտել ենք սոցիալ-հոգեբանական ծառայությունների տրամադրման համակարգի կատարելագործման, սոցիալ-հոգեբանական դետերմինանտների վրա հիմնված անհատական մոտեցման սկզբունքի ներդրման միջոցով տարեցների դերային անցման հնարավորությունը պասիվից դեպի ակտիվ:

3. Առաջին անգամ ուսումնասիրվել է ֆունկցիոնալության հերիատրիկ և ծերունաբանական համալիր գնահատման անցկացման նպատակահարմարությունը՝ Ֆունկցիոնալության, կենսագործունեության և առողջության սահմանափակումների միջազգային դասակարգման սկզբունքների և մոտեցումների կիրառմամբ: Առաջարկվում է մեթոդիկա, որը համադրվելով անձի ինքնագնահատականի հետ կարող է տարեցի ֆունկցիոնալ սահմանափակումների և պահպանված հնարավորությունների վերաբերյալ հավաստի տեղեկություն տալ: Ֆունկցիոնալության՝ որպես հիմնական դետերմինանտներից մեկի որոշման նման միջգիտաճյուղային ախտորոշիչ գործընթացի արդյունքում հնարավոր է դառնում մշակել բժշկական, հոգեբանական և սոցիալական համալիր միջոցառումներ, ստեղծել գործողությունների համակարգված ծրագիր, որն ուղղվում է տարեցների երկարաժամկետ աջակցությանը, նրանց ակտիվության բարձրացմանը և անհրաժեշտ հասցեական ծառայությունների տրամադրմանը:

Հետազոտության տեսական նշանակությունը: Մեր կողմից իրականացված տեսական և փորձարարական հետազոտությունների արդյունքները կարող են ներառվել սոցիալական հոգեբանության տեսական դրույթներում, լրացնել հիմնախնդրին վերաբերող բովանդակային բազան:

Ատենախոսական աշխատանքի գործնական նշանակությունը: Տարեցների ֆիզիոլոգիական, հոգեբանական և սոցիալական դետերմինանտները հաշվի առնելու հետազոտության արդյունքները և տեսական հիմնավորումները հնարավորություն կտան սոցիալական ծառայությունների կարիքի չափանիշների վերանայման և դրանց հիման վրա տարբերակված ծրագրեր և տարեց ու ծերունական տարիքի անձանց սոցիալ-հոգեբանական ուղղորդման տեխնոլոգիաներ մշակելու: Իրականացված տեսական-մեթոդաբանական հետազոտություններից, տարեցների ֆիզիոլոգիական, սոցիալական և հոգեբանական դետերմինանտների ուսումնասիրման արդյունքներից էլնելով մշակվել են տարեցների սոցիալ-հոգեբանական սպասարկման կազմակերպման բարելավմանն ուղղված առաջարկություններ:

Ուշադասությանը ներկայացվող հիմնական դրույթները

- Բացահայտվել է անհամապատասխանություն տարեցների հոգեբանական և սոցիալական ծառայությունների ծավալի ու տեսակների և դրանց պահանջարկի բավարարման հնարավորության միջև սոցիալական սպասարկման ինստիտուտի զարգացման ներկայիս փուլում:

- Վերհանվել են տարեցների ակտիվության և սոցիալական կապերի վերականգնման վրա ազդող գլխավոր սոցիալ-հոգեբանական դետերմինանտները:

- Անհրաժեշտ է հաշվի առնել տարեցների սոցիալական ակտիվության մեր կողմից առաջարկվող հիմնական ուղղությունները, ինչպես նաև անցնել սոցիալական սպասարկման խնամք իրականացնող տեխնոլոգիաներից ակտիվացնող տեխնոլոգիաների:

- Տարեցների ֆունկցիոնալ սահմանափակումների և պահպանված հնարավորությունների (ՖՄԴ հիման վրա) բազմամասնագիտական գնահատման մեթոդիկայի կիրառումը կարող է հասցեական սոցիալական, հոգեբանական և բժշկական ծառայությունների փաթեթի որոշման նոր գործիք դառնալ:

Ատենախոսության կառուցվածքը: Աշխատանքը կատարվել է առաջադրված նպատակին և ձևակերպված խնդիրներին համապատասխան, կազմված է բովանդակությունից, ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացություններից, օգտագործած գրականության ցանկից, հավելվածներից: Ընդհանուր ծավալը 127 էջ է (առանց հավելվածների):

ԱՏԵՆԱՄՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ներածության մեջ հիմնավորված է թեմայի արդիականությունը, սահմանված են հետազոտության վարկածը, հիմնախնդրի մշակվածության աստիճանը, հետազոտության օբյեկտը, առարկան, հետազոտության մեթոդաբանական հիմքը, մեթոդները, անցկացման փուլերը, նպատակը և խնդիրները, բացահայտված են աշխատանքի գիտական նորույթը, գիտագործնական նշանակությունը, ինչպես նաև պաշտպանությանը ներկայացվող հիմնական դրույթները:

Ատենախոսության առաջին «Օերության դետերմինանտների հիմնախնդիրները և սոցիալ-հոգեբանական սպասարկման կազմակերպման առանձնահատկությունները» խորագրով գլուխը բաղկացած է չորս ենթագլուխներից, որոնցում ներկայացված է հոգեբանության մեջ ծերության սոցիալ-հոգեբանական դետերմինանտների ուսումնասիրմանը և վերլուծությանը նվիրված գրականության ակնարկը:

Ուշադրություն է դարձվում բնակչության ծերացման գործընթացով պայմանավորված և դրանից բխող ծերության սոցիալ-հոգեբանական հիմնախնդիրներին, ծերանալու տեսակներին, տարեցների սոցիալականացման հիմնախնդիրներին և նոր սոցիալական դերերի հարմարմանը:

Ձևակերպվել է ծերության սոցիալ-հոգեբանական դետերմինանտների և սոցիալ-հոգեբանական սպասարկման կազմակերպման առանձնահատկությունների փոխկապվածությունը և փոխպայմանավորվածությունը:

Երկրորդ գլխում՝ «Տարեցների սոցիալ-հոգեբանական և սոցիալ-դերային առանձնահատկությունները պայմանավորող գործոնները Հայաստանում», որը կազմված է չորս ենթագլուխներից, ներկայացվել են Հայաստանում տարեցների սոցիալ-հոգեբանական և սոցիալ-դերային առանձնահատկությունները որոշող գործոնները: Ուսումնասիրվել են ներանձնային հոգեբանական դետերմինանտները,

որոնք կախված են մարդու ապրած կյանքի ուղուց, ինքնուրույնության կորստից, այսինքն՝ ընտանիքի անդամներից կախվածության աստիճանից, կրած տրավմատիկ փորձառությունից, ինչը հատկապես բնորոշ է Հայաստանում ապրող տարեցներին:

Երկրորդ ենթագլխում, հաշվի առնելով, որ սոցիալ-հոգեբանական ծառայությունները տրամադրվում են նախևառաջ միայնակ տարեցներին, հետազոտվել է միայնակության գործոնը: Հետազոտությունը ցույց տվեց, որ տարեցների հիմնախնդիրների շարքում առաջին տեղում միայնակությունն է (մոտ 35%), ընդ որում, միայնակության մասին խոսում են ոչ միայն մենակ ապրող մարդիկ: Մեր հետազոտությունները ցույց տվեցին, որ տարեցների կողմից միայնակության ապրումների աստիճանը կախված է այնպիսի սոցիալ-հոգեբանական ցուցիչներից, ինչպիսիք են տարիքը, կրթությունը, միայնակության պատճառը, ինքնասպասարկման ունակությունը և այլն:

Մենք, կիրառելով դժվարությունները հաղթահարելու ունակության, տվյալ տարիքում իր և իր դիրքի ընկալման, էքզիստենցիալ մենակության, համառության, կյանքի իմաստի առկայության հինգ տիքությունները գնահատող կենսունակության վալիդացված սանդղակը (Resilience Scale for Adults RSA), Օ. Սորիժիցլայի և Բ.Մուրտազինայի հեղինակած միայնակության գնահատման հարցաթերթը, հետազոտեցինք «միայնակ լինել» և «մենակ լինել» հասկացությունների իմաստային բնութագրերը: Հարցման մասնակիցների շուրջ 67%-ի տեսանկյունից «մենակ լինել» հասկացության հիմնական բնութագրերն են՝ համընդգրկունությունը, կայունությունը, երկարատևությունը և անփոփոխությունը, դրա հետ մեկտեղ նշելով մեկուսացվածությունը, խորացածությունը, մյուսների կողմից չհասկացված լինելը, ինչպես նաև աջակցության բացակայությունը:

Հարցվածների 74%-ի տեսանկյունից՝ «միայնակ լինել» հասկացության հիմնական բնութագրերն են՝ ժամանակավոր և հետադարձ ընթացք ունեցող վիճակը, առանձնանալու և արտաքին աշխարհից հանգստանալու հնարավորությունը, մարդու գիտակցված ընտրությունը և այլն: Ի տարբերություն ռուս գիտնականների (Բ. Մուրտազինա) հետազոտությունների, Հայաստանում գերիշխում են «միայնակ լինելու» հոգեվիճակի արդյունքները, ինչը դարձյալ հաստատում է ընտանիքի և հարազատների դերի կարևորությունը մեր հասարակությունում: Արդիական է դառնում «միայնակություն» հասկացության հիմնական բնութագրերը հաշվի առնելը համապատասխան սոցիալական և հոգեբանական ծառայություններ տրամադրելու գործընթացում:

Քննարկել ենք սոցիալականացման տարիքային ինստիտուտները, «դատարկված բույն» համախտանիշը և ընտանիքի դերը սոցիալական կապերի պահպանման գործում:

Երրորդ ենթագլխում, ելնելով նրանից, որ ծերանալուն զուգընթաց սրվում է անձի բնավորության գծերի արտահայտվածությունը, նվազում է ապրումակցման կարողությունը, նկատվում է հուզական ոլորտի տեղաշարժ դեպի բացասական հույզերի հատված, մենք անդրադարձել ենք հոգեկան առողջության խնդիրների հետազոտման հարցերին: Ինչը փաստում են նաև Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության տվյալները, որոնց համաձայն 65-ն անց

տարիքում բնակչության 5%-ի, իսկ 80-ն անց անձանց 20%-ի մոտ նկատվում է թուլամտություն (դեմենցիա):

Խնամքի և խնամակալության հաստատություններում կիրառման համար նախատեսված պահանջմունքների գնահատման Կեմբրիջի տեղայնացված հարցարանների (CANSAS) միջոցով անցկացված հետազոտությունը ցույց տվեց հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող տարեցների վիճակի, պահանջմունքների և հնարավորությունների համալիր գնահատման անհատական մոտեցման կարևորությունը: 1316 անձի գնահատման արդյունքում բացահայտվեց, որ 25,4%-ը կամ 334 մարդ իրենց ներկայիս վիճակով արդեն իսկ կարող են ծառայություններ ստանալ հաստատությունից դուրս (Հայաստանի տարեց քաղաքացիների սոցիալական ծառայությունների կարիքի հետազոտություն, 2016): Սա հաստատում է տարեցների ֆիզիոլոգիական, հոգեբանական և սոցիալական դետերմինանտների համալիր գնահատման և միայն դրանից հետո ծառայությունների փաթեթի մշակման անհրաժեշտության մասին մեր վարկածը:

Ատենախոսության երրորդ՝ «Հայաստանում տարեցների սոցիալ-հոգեբանական դետերմինանտների էմպիրիկ հետազոտությունները և նրանց տարբերակված սպասարկման մոտեցումները» գլխում, որը կազմված է երեք ենթագլուխներից, ներկայացված է աշխատանքի էմպիրիկ հենքը, որը կազմում են արտասահմանյան և հայրենական հոգեբանների, սոցիոլոգների հետազոտությունների արդյունքները, վիճակագրական տվյալները, 2009թ. Հայաստանում 1264 անձի շրջանում անցկացված բնակչության ծերացման խորքային հետազոտության տվյալները, 2016թ.՝ 120 մարդու և 2022-ին 140 շահառուների շրջանում անցկացված հետազոտությունների տվյալները, Հայաստանի և ԱՊՀ մյուս երկրների տարեց անձանց սոցիալ-հոգեբանական հիմնախնդիրների հետազոտությունների համեմատական արդյունքները:

2021թ. Երևան քաղաքի Նորքի տուն-ինտերնատում սոցիալական սպասարկում ստացող 180 տարեցների հարցաթերթավորման մեթոդով անցկացված հետազոտության արդյունքները, 2024թ. տանը սոցիալական ծառայություններ ստացող (158 մարդ), սոցիալական սպասարկման ցերեկային կենտրոններում (116 մարդ), տուն-ինտերնատներում (124 մարդ), ընտանիքներում բնակվող (120 մարդ) տարեցների հարցաթերթավորման մեթոդով անցկացված հետազոտության արդյունքների ինտեգրված վերլուծությունը, սոցիալական ոլորտում ավելի քան 3 տարվա աշխատանքային փորձ ունեցող 40 սոցիալական աշխատողների, հոգեբանների և այլ մասնագետների հետ ձևայնացված հարցազրույցները, ինչպես նաև տարեցների սոցիալական պաշտպանության ոլորտի վիճակի, նորմատիվ իրավական բազայի վերլուծությունը, փորձագետների կարծիքները, տարեցների հետ հարցազրույցները կազմում են ատենախոսության փորձարարական ընտրանքը:

Ընդհանուր առմամբ, տարեցների սոցիալ-հոգեբանական մեխանիզմների և դետերմինանտների ցուցիչներն ուսումնասիրվել են 738 շահառուների շրջանում:

Հետազոտությունն անցկացվել է հարցաթերթիկների, թեստերի, զրույցների, անկախ բնութագրերի, ռեֆերենտումետրիայի և սոցիոմետրիայի մեթոդների միջոցով, նպատակ ունենալով բացահայտելու գլխավոր սոցիալ-հոգեբանական

դետերմինանտները, որոնց դիտարկումը կարող է ապահովել սոցիալ-հոգեբանական ծառայությունների տրամադրման հասցեականությունը և անհատականությունը, ինչն էլ իր հերթին կարող է նպաստել տարեցների կյանքի որակի բարձրացմանը:

Անցկացրել ենք սոցիալական սպասարկման ստացիոնար հաստատություններում գտնվող, իրենց տանն ապրող և սոցիալական սպասարկման ցերեկային կենտրոններ հաճախող տարեցների սոցիալական շփումների կարևորության հետազոտություն: Տարեցների շփումների, անձնական ձեռքբերումների, նպատակների կարևորության բացահայտման անհրաժեշտությամբ էլ պայմանավորված է հետազոտության մեջ հակադիր պնդումների մեթոդիկայի օգտագործումը ըստ «Սոցիոտրոպություն - անկախություն» սանդղակի նորգելանդական վարկածի, որը ներառում է չորս սանդղակ «Սոցիալական անվստահություն», «Կախվածություն», «Կապվածություն», «Ինքնաբավություն»: Ընտրանքը կազմել է իրենց տանն ապրող և սոցիալական աջակցության կենտրոններ այցելող 110 մարդ:

Ընդհանուր առմամբ ստացված ցուցանիշները վկայում են, որ հիմնական բավարարվածությունը պայմանավորված է ընտանեկան մտերիմ հարաբերություններով, ընտանեկան արժեքներով, հավատարմությամբ, անձնվիրությամբ ու բարենպաստ միջավայրով (դրական պատասխանների 87,8%): Բազմաթիվ պատասխաններ հաստատում են շփումների և սոցիալական աջակցության կարևորությունը: Քանի որ այլ ուղղություններով նույնպես նկատվում է դրական պատասխանների գերակշռում, ընդհանուր առմամբ կարելի է եզրակացնել, որ ընտանիքներում ապրող տարեցների կենսունակության մակարդակը զգալի բարձր է:

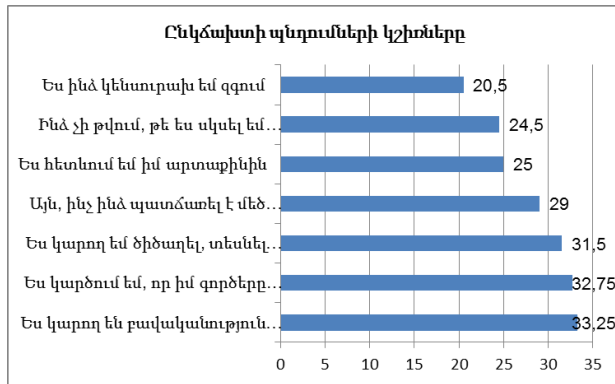
Ընդգծելով տարեցների սոցիալական շփումների կարևորությունը, կարծում ենք, որ այս դետերմինանտը, որը հատկապես դրսևորվում է հասուն տարիքում, պետք է հաշվի առնվի սոցիալ-հոգեբանական սպասարկման կազմակերպման (ձևեր և մեթոդներ, այլընտրանքային ակտիվացնող տեխնոլոգիաներ) ժամանակ, ինչը հաստատում է դետերմինանտների հանդեպ համալիր մոտեցման անհրաժեշտության մասին մեր վարկածը:

Համեմատական վերլուծության հաստատման համար մենք կիրառել ենք հոգեհուզական վիճակի 4 բաղադրիչների՝ միայնակության, երջանկության, ինքնիրացման և ապագայի նկատմամբ վատատեսական (հոռետեսության) ինքնազնահատականի վերաբերյալ երկու անկախ ընտրանքների միջինացված միավորների նկատմամբ Սթյուդենտի T-չափանիշը: Այս հետազոտությունը հաստատեց նորմատիվ մոդելների, արժեքների և վարքագծի ձևավորման մեջ սոցիալական շրջապատի, կյանքի և կեցության պայմանների, տարեցների տարբեր խմբերի նախընտրելի սոցիալական ակտիվության հիմնական ուղղությունների որոշման անհրաժեշտության և ակտիվացնող տեխնոլոգիաների օգտագործման հնարավորության դերի կարևորության մասին մեր ենթադրությունը:

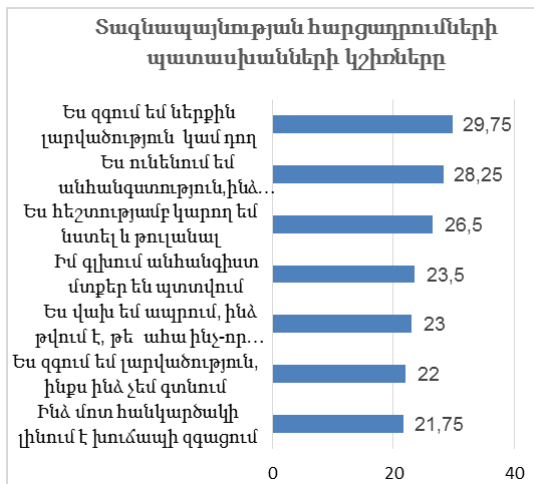
Տարեցների ընկճախտի և տազնապայանության վրա ազդող գործոնների ուսումնասիրության համար՝ ծառայությունների տրամադրման ժամանակ դրանք

հաշվի առնելու նպատակով, 65-80 տարեկան 96 շահառուի շրջանում անցկացրել ենք առանձին ուսումնասիրություն: Արդյունքները ներկայացված են հիստոգրամներում թիվ 1 և թիվ 2.

Հիստոգրամա թիվ 1.

Հիստոգրամա թիվ 2.

Դեպքերի վիճակի ուսումնասիրության պատասխանների սանդղակի ըստ առաջնահերթության ներկայացումը հստակ ցույց է տալիս, որ տարեցների համար կարևոր է ինչ-որ բանով զբաղված լինելը, աշխատանք կամ/և նախասիրություն ունենալը, դրանցից բավականություն, հաճույք, ուրախություն զգալը:

Նկատելի է սոցիալական ցանցերի, տեսա-լսողական հնարավորությունների միջոցով սոցիալական կապերի գործոնի բարձրացումը: Այս գործոնը կարևոր է նաև տուն-ինտերնատներում ապրողների համար:

Այսպես, ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ Երևանի Նորքի տուն-ինտերնատում տեսա-լսողական կապի ծառայության ստեղծման շնորհիվ բարեկամների, հարազատների, ընկերների հետ շփումը մեծապես նպաստեց տարեցների տրամադրության բարձրացմանը, լավ հիշողությունների թարմացմանը, մոտ 30-40% ընկճախտի ցուցանիշի իջեցմանը: Այսինքն՝ շփման ավանդական ձևերը վերափոխվում են նոր ձևաչափի, ինչն անհրաժեշտ է հաշվի առնել հոգեբանական և սոցիալական ծառայություններ մշակելիս և տրամադրելիս:

Ինչպես և ենթադրում էինք, հետազոտությունը ցույց տվեց, որ ընտանիքում ապրող տարեցների տազնապայնության մակարդակը ցածր է, մենակ կամ տուն-ինտերնատներում ապրողների համեմատ:

Հետազոտության ընթացքում ստացված տվյալները հաստատում են մեր ենթադրությունը, որ դեպրեսիայից ու տազնապայնությունից խուսափելու համար անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռնարկել տարեցների ինքնազնահատականը, պահանջվածության զգացումը բարձրացնելու ուղղությամբ:

Մենք միավորել ենք տարեցների շրջանում կարծրատիպերի հետ կապված հարցման արդյունքները χ^2 -ի հաշվարկի միջոցով: Ենթադրվում է, որ այն արտահայտությունները, որոնք չեն ենթարկվում համեմատական բաշխման, այսինքն՝ «համաձայն եմ» և «համաձայն չեմ» պատասխանի տարբերակները քանակական անհամամասնություն և կարծրատիպային բնույթ ունեն: Մրանք կարծրատիպեր են, որոնց համար χ^2 -ն գերազանցել է համակցության ստուգման կրիտիկական նշանակությունը: Բանաձևը հետևյալն է՝

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^{k-1} \frac{(f_e - f_t)^2}{f_t}$$

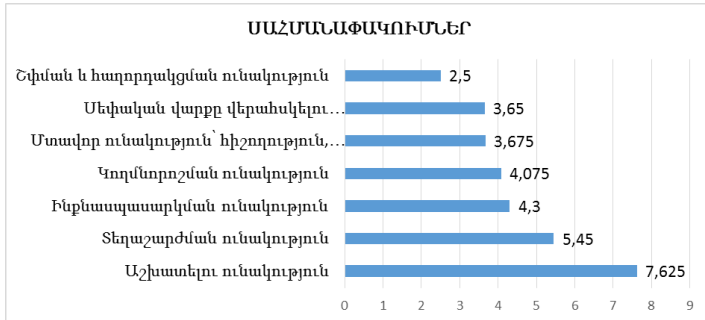
որտեղ f -երը համապատասխանաբար էմպիրիկ ճանապարհով ստացված և տեսականորեն ենթադրվող հաճախականություններն են: Առավել նշանակալի կարծրատիպերը կապված են տարիքային առանձնահատկության գիտակցման հետ. տարեցները խոստովանում են, որ իրենց ճանաչողական գործընթացները զգալի անկում են ապրում ($\chi = 12.1$): Իսկ առավել զգալի, հոգեբանական առումով միանգամայն հիմնավորված և հուզական բաղադրիչ կրող կարծրատիպն այն է, որ «Տարեցները պետք է հոգ տանեն թոռների մասին» ($\chi = 25,6$):

Այսինքն նաև հենց տարեցներն են ընդունում իրենց կորցրած մի դերը մեկ այլ, նոր, ընտանիքին և թոռներին նվիրված դերով լրացնելու կարևորությունը, ինչը հաստատում է մեր վարկածը:

Մենք ուսումնասիրել և հաշվարկել ենք նաև տանը խնամք ստացող 80 տարեցի կյանքի տարբեր ոլորտներում դժվարությունների և սահմանափակումների վերաբերյալ միջին արժեքները՝ Բարտեյի համաթվով: Հետազոտության ընթացքում

նշվել է տարեցների ինքնագնահատականի կարևորությունը, սակայն այն հաճախ եղել է ավելի շատ ցանկալի, քան իրական:

Հիստոգրամա թիվ 3.

Հիստոգրամա թիվ 3-ի համաձայն՝ տարեցները շփման և սեփական վարքագծի վերահսկման գրեթե սահմանափակում չունեն: Այստեղ մենք հակասություն ենք տեսնում սեփական ունակությունների գնահատման և դրանց իրացման հնարավորության միջև:

Համադրելով միջազգային և Հայաստանում իրականացված աշխատանքի առկա փորձը՝ սույն հետազոտությունում քննարկվում է տարեցների դետերմինանտների համալիր գնահատման հարցում կենսահոգեւոցիալական, միջգիտաճյուղային, բազմամասնագիտական մտեցման նպատակահարմարությունը, նրանց անհատական պահանջմունքների, պահպանված հնարավորությունների, ակտիվության և մասնակցության որոշման նպատակով ՖՄԴ-ի միանգամայն արդարացված դոմենների օգնությամբ:

Մենք օգտագործել ենք ըստ ՖՄԴ-ի 50 դոմեն պարունակող մեր մշակած հարցարանը, որը, մեր կարծիքով, կարող է գնահատել տարեցների հիմնական սոցիալ-հոգեբանական սահմանափակումներն ինքնասպասարկման, շարժունակության և կենցաղում խնդիրների լուծման, միջանձնային հարաբերությունների (d710-d740), կամային և անձնային գործառույթների (b130-b640), կողմնորոշման գործառույթների (b114-b117), առանձնահատուկ մտավոր գործառույթների (b140-b141), կյանքի գլխավոր ոլորտների (d175-d855) ֆունկցիոնալ սահմանափակման աստիճանի գնահատման համար:

Այսպես, օրինակ, կողմնորոշման ֆունկցիայի գնահատման անցկացված հետազոտությունը ցույց տվեց, որ 75-85 տարեկան շահառուների 32%-ը չէր հասկանում և չէր ընդունում իրենց սահմանափակումները, իսկ 20%-ի մոտ նկատվում էին դեմենցիայի երևույթներ: 65-75 տարեկանում ցուցանիշները կազմել են համապատասխանաբար 14% և 6%: **Ստացված տվյալները (անհատական սոցիալ-հոգեբանական անամնեզ) կարևորելը պահանջում է սոցիալական հաստատություններում ներդնել տարբերակված հասցեական ծառայություններ, որոնք ըստ էության ճանաչողական ֆունկցիաների պահպանման, խմբային**

պարապմունքների անցկացման, հարգալից հուզական մթնոլորտի ստեղծման, ակտիվ ժամանցի կազմակերպման, աջակցության և հարմարեցման մասնագիտացված ծրագրեր են:

Մարդու անհատական սոցիալ-հոգեբանական դետերմինանտների, ֆունկցիոնալության որոշակի ոլորտի սահմանափակման գնահատականը և պահպանված հնարավորությունների որոշումը ենթադրում են սոցիալական ակտիվության բարձրացմանն ուղղված համապատասխան ծառայությունների տրամադրում (շարժունակության խանգարման դեպքում դա կարող է լինել ֆիզիկական վարժությունների և վերականգնողական ու աջակցող մեթոդների համակարգ, միջանձնային հարաբերություններում վարքագծի խանգարումների դեպքում՝ ըստ հետաքրքրությունների խմբերի կազմակերպում, զրույցներ և այլն): Ելնելով այս կամ այն ֆունկցիայի սահմանափակման աստիճանից, որը գնահատվում է կոնկրետ դոմենով, կարող են որոշվել՝ ձևը (ստացիոնար, կիսաստացիոնար, տնային, ուղեկցում, ժամանցի և զբաղվածության կազմակերպում և այլն), մեթոդը (հմտությունների զարգացման կամ պահպանման գործընթացի վրա ազդեցության սոցիալ-հոգեբանական հնարքներ, մոտիվացիայի եղանակներ, այնպիսիք, ինչպիսիք են ներշնչումը, համոզումը, ներգրավումը, մղումը և այլն), անհրաժեշտ ծառայությունների ծավալը, որակը (հատուկ մասնագետների ներգրավման ապահովումը և այլն):

Սա հաստատում է մեր վարկածն այն մասին, որ տարեցների ֆունկցիոնալության սահմանափակման աստիճանը և սոցիալ-հոգեբանական ծառայությունների նրանց կարիքի չափանիշները որոշելու համար կարող են կիրառվել ՖՄԴ-ի սկզբունքները և մոտեցումները: Սոցիալական ծառայություններ տրամադրող հաստատությունների աշխատակիցների հետ անցկացված հարցման արդյունքում ստացված պատասխանները հաստատում են մեր ենթադրությունն այն մասին, որ՝ ա) գոյություն ունեցող ծառայությունները ամբողջովին չեն ընդգրկում տարեցների պահանջմունքների ողջ սպեկտրը, բ) նպատակահարմար է իրականացնել մարդու անհատական պահանջմունքների համալիր գնահատում՝ հաշվի առնելով նրա վրա ազդող գործոնները, գ) գոյություն ունի այլընտրանքային նորարարական ծառայությունների պահանջ, դ) հարկ է տարբերակել ծառայությունները՝ հատկապես հաշվի առնելով հոգեկան առողջության վիճակը, ե) սպասարկվող մարդկանց հուզական վիճակում փոփոխությունների առկայությունը կամ բացակայությունը:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Տարեցների շրջանում կյանքի բավարարվածության վրա ազդող գործոններից է լավատեսությունը, ակտիվ կենսական դիրքորոշումը և կարգավիճակային-դերային պատկանելիությունը: 75+ տարեկանում առաջին պլան են մղվում առողջության, էքզիստենցիալ հագեցվածության, ինքնավստահության, ընտանիքի և ընկերների կողմից սոցիալական աջակցության, կենսաապահովման պահանջմունքների բավարարման և այլ գործոններ: Սոցիալական սպասարկման

կարիքը որոշող գործոնների շարքում առանձնակի տեղ է զբաղեցնում միայնակության գործոնը (35%):

2. Տարեցները սոցիալ-հոգեբանական տեսանկյունից մեծամասամբ բավարար ակտիվ են և պատրաստ են գտնելու ինքնիրացման տարբեր ձևեր: Տարեց անձանց վերասոցիալականացումը շեշտադրում է մի կողմից հենվել ներքին, անձնային-հոգեբանական գործոնների, մյուս կողմից՝ դրանց իրականացման համար պայմանների ստեղծման վրա:

3. Կարծում ենք, որ ըստ ՖՄՒ-ի մեր մշակած գնահատման մեթոդիկան հնարավորություն կտա ճշգրտորեն գնահատել անձի ակտիվությունը և մասնակցությունը, սոցիալական միջավայրում կատարվող փոփոխությունների ազդեցությունը, որպես ֆունկցիոնալության խանգարումների, պահպանված հնարավորությունների աստիճանը գնահատելու նոր գործիք:

4. Լրացուցիչ հետազոտությունների անհրաժեշտություն ունեն հոգեբանական ծառայությունների կարիքի գնահատման ընթացքում ծագող խնդիրները, որոնք անհրաժեշտ է հաշվի առնել սոցիալ-հոգեբանական սպասարկման ծրագրերը մշակելիս: Առանձնակի ուշադրության են արժանի բռնի տեղահանվածներին վերաբերող հետազոտությունները: Անհրաժեշտ է էքսպրես մեթոդներով հետազոտել այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են սոցիալական սպասումների անորոշությունը, անսպասելիության, կորստի զգացումը և այլն, որոնք կարող են հանգեցնել դեպրեսիայի և ապատիայի:

5. Տարեցների ավելի քան 70%-ը ըստ մեր հետազոտությունների արդյունքների՝ սոցիալ-հոգեբանական տարբեր ծառայությունների կարիք ունեն, մյուսները՝ սոցիալական սպասարկման մշտական կարիք: Տարեցների համար սոցիալական ծառայությունների գործունեության ուղղությունները և կառուցվածքային առանձնահատկությունները պետք է հստակ տարանջատվեն՝ կախված շահառուների գնահատված կարիքներից:

6. Տարեցների համար բարենպաստ և առողջ միջավայրի ստեղծման կամ բարելավման նպատակով անհրաժեշտ է ներդնել և զարգացնել յուրաքանչյուր մարդու կարիքի գնահատման վրա հիմնված սոցիալ-հոգեբանական սպասարկման նոր մոդելներ, որոնք հաշվի կառնեն նրա գլխավոր սոցիալ-հոգեբանական դետերմինանտները: Հոգեբանական, բժշկասոցիալական, հերիատրիկ ծառայությունների նոր մոդելների ներդրման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է հետևյալ հանգամանքների առկայությամբ.

ա. տարեցների համար սոցիալական, հոգեբանական և բժշկական ծառայությունների անբավարարություն, հերիատրիկ օգնության բացակայություն.

բ. տարեցների կարիքների ամբողջական և համակողմանի գնահատման համակարգի անկատարություն.

գ. ընտանիքներում ապրող տարեցների խնդիրները երբեմն անուշադրության են մատնված՝ չնայած դրանց բազմազանությանը և լրջությանը:

7. Հոգեկարգաբանական տուն-ինտերնատների և հոգեբուժական կլինիկաների շահառուները մեծ մասամբ ստանում են իրենց կարիքներին և հնարավորություններին չհամապատասխանող ծառայություններ:

Նպատակահարմար է մշակել տարեց անձանց և նրանց հարազատների հոգեկան առողջության և սոցիալ-հոգեբանական ուղեկցման ծրագիր-ուղեցույց, որում անհրաժեշտ է ներառել հոգեկանխարգելման, հոգեհիգիենայի, հոգեհարմարեցման բաժիններ:

8. Որոշակի բնակության վայր չունեցող տարեցներին տրամադրվող սոցիալ-հոգեբանական և բժշկական ծառայությունները պետք է բխեն դետերմինանտների համալիր գնահատումից, այսինքն՝ բացահայտված պահանջմունքներից և պահպանված հնարավորություններից:

9. Հետազոտությունները ցույց տվեցին, որ սոմատիկ խնդիրները կազմում են տարեցների ընդհանուր խնդիրների մոտ 50%-ը, մնացածը վերաբերում են հոգեբանական և սոցիալական ոլորտներին ու հաստատեցին այդ բոլոր խնդիրների փոխկապվածությունը և համալիր մոտեցման անհրաժեշտությունը:

Ատենախոսության թեմայով հրապարակված աշխատությունների ցանկ

1. Baghdasaryan Jemma, Sedrakyan Sedrak, Sujunalieva Burulsun, Vladimirova Oxana. «Socio-philosophical and socio-psychological problems of old age». WISDOM, Web of Science. ISSN 1829-3824. N 3(23), 2022. (с.20-26)

2. Baghdasaryan Jemma. «Measures necessary to improve the socio-psychological state of the elderly» ALTERNATIVE, N 1, 2023. Quarterly Academic Journal. ISSN 1829-2828. (с. 44-51)

3. Baghdasaryan Jemma. «Modern approaches related to the management of socio-psychological services» ALTERNATIVE, N 4, 2023. Quarterly Academic Journal. ISSN 1829-2828. (с. 82-90)

4. Багдасарян Джемма. «Социально-психологические проблемы людей пожилого возраста и пути повышения качества их жизни». Журнал ЕГПУ к 100 летию.2023. (с. 101-111)

5. Багдасарян Дж.С. «Геронтологические и гериатрические услуги для старшего поколения». Армянский журнал психического здоровья. ISSN1829-202X. N 1, 2024 <https://doi.org/10.55436/1829202X-15.2024.1-42>.(стр. 41-45)

6. Baghdasaryan J., Sedrakyan S. «Психологические аспекты старости и социальное обслуживание пожилых в Армении». Norwegian Journal of development of the International Science. ISSN 3453-9875. N 80, 2022г. (с.50-55)

7. Суйуналиева Б.Ш., Владимирова О.Н., Багдасарян Д.С. «Инвалидность и реабилитация в Кыргызской республике». Физическая и реабилитационная медицина. Санкт-Петербург, ISSN 2658-4522. МТСЗ РФ, N2, 2020г. (с.24-34)

8. Суйуналиева Б.Ш., Владимирова О.Н., Багдасарян Д.С.. Актуальность разработки и реализации государственной программы “Доступная страна” в Кыргызской Республике. Экспериментально-аналитический журнал “Доступная среда”, Федеральное издание АНО “НЦ “АСИ”. N 2(6), Санкт-Петербург.2021г. (с.46-51)

9. Суйуналиева Б., Багдасарян Д. Международный опыт работы рынка образовательных услуг. The Norwegian Journal of development of the International Science. ISSN 3453-9875. N 138, 2024г. (с.82-85)

БАГДАСАРЯН ДЖЕММА САМВЕЛОВНА
СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ СТАРОСТИ И
ОРГАНИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ ПОЖИЛЫХ В АРМЕНИИ

Диссертация на соискание учёной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.03 - «Социальная психология». Защита диссертации состоится 12-го декабря 2024 года в 12⁰⁰ на заседании специализированного совета 064 КВОН при Армянском государственном педагогическом университете имени Х. Абовяна (0010, г. Ереван, Тигран Меци 17).

РЕЗЮМЕ

Актуальность темы. Актуальность темы диссертации обусловлена увеличением доли граждан старшего возраста в общей численности населения Армении, требующего научного подхода к решению социальных, психологических, медицинских и других проблем пожилых людей; до сих пор недостаточной изученностью физиологических, психологических и социальных детерминант старости и их влияния на активность пожилых людей; необходимостью выявления ведущих детерминант и их учёт в критериях предоставления адресных, необходимых конкретному пожилому человеку социальных и психологических услуг.

Цель исследования изучение социально-психологических детерминант людей пожилого и старческого возраста и разработка рекомендаций по совершенствованию организации их социально-психологического обслуживания в Армении.

Основные задачи исследования:

1. Выявить соответствие основных физиологических, социальных и психологических детерминант, влияющих на потребность в социальных и психологических услугах, на форму, методы, объемы и качество предоставляемых услуг с возрастными изменениями пожилых людей и их мотивацией в социальной среде.

2. Определить, насколько ролевое поведение и восполнение одной роли другой могут выявить воздействие социальных и психологических детерминант на психическое здоровье пожилых людей в изменяющемся мире.

3. Идентифицировать роль социального окружения, условий жизни и проживания в формировании нормативных моделей, ценностей и поведения. Определить основные направления предпочтительной социальной активности различных групп пожилых людей и возможности использования активизирующих технологий.

4. Определить важность системного подхода в учёте всех детерминант и выделении ведущих из них, а также вариаций, позволяющих проявлять гибкий подход к взаимосоотношению и взаимовлиянию выявленных социальных, психологических и физиологических детерминантов и важности для пожилого человека того или иного детерминанта с учетом возраста, этнических, ситуационных и других особенностей.

Гипотеза исследования. Предполагается, что изучение социально-психологических детерминант старости и определение ведущих из них для конкретного человека может привести к научному подходу определения критериев нуждаемости в социальных и психологических услугах.

Предполагается также, что для определения функциональности пожилых людей и критериев их нуждаемости в социально-психологических услугах может применяться биопсихосоциальная модель многопрофильной оценки социальных, психологических и физиологических детерминант с учётом принципов и подходов Международной классификации функционирования, ограничений жизнедеятельности и здоровья (МКФ).

Научная новизна исследования

1. Нами было установлено, что комплексный подход изучения социально-психологических детерминант пожилых людей и их параметров, даст возможность более адресно и с эффективностью предоставлять им социальные и психологические услуги.

2. Выявлена возможность ролевого перехода пожилого человека от пассивного к активному, посредством совершенствования системы предоставления социально-психологических услуг, внедрения принципа индивидуального подхода, основанного на социально-психологических детерминантах.

3. Впервые рассматривается целесообразность проведения комплексной гериатрической и геронтологической оценки функциональности с использованием принципов и подходов МКФ.

Предложена методика, которая в сопоставлении с самооценкой может дать объективную информацию о функциональных ограничениях и сохранившихся возможностях пожилого человека. Результатом такого междисциплинарного диагностического процесса по определению функциональности, как одного из основных детерминант, может стать разработка комплекса медицинских, психологических и социальных мер, создание координированного плана действий, направленных на долгосрочную поддержку пожилых, на повышение их активности и на предоставление необходимых адресных услуг.

Теоретическая и практическая значимость исследования определяется тем, что с учётом проведенных теоретико-методологических исследований в этой области, а также на основании изучения физиологических, социальных и психологических детерминант пожилых людей представлены предложения и рекомендации по улучшению организации их социально-психологического обслуживания. Результаты исследований и теоретическое обоснование важности учета социальных и психологических детерминант людей пожилого и старческого возраста позволят на основе пересмотра критериев нуждаемости в социальных услугах, разработать дифференцированные программы и технологии социально-психологического сопровождения людей в пожилом и старческом возрасте.

Отдельные положения исследования внедрены в практическую работу стационарных, полустационарных и домашних форм социального обслуживания пожилых людей в Армении.

Результаты исследования и основные положения работы были представлены и обсуждены на заседаниях кафедры психологии Университета практической психологии и социологии «Урарту» (2020-2023годы).

Надёжность и достоверность результатов исследования

Достоверность и обоснованность результатов проводимого исследования обеспечиваются современными методологическими принципами психологического исследования, взаимодополняющими методами, применяемыми в соответствии с предметом, целью и задачами исследования.

Тезисы и отдельные положения диссертационной работы в виде докладов были представлены на международных и региональных научных конференциях, симпозиумах и конгрессах: Бангкок 2012г., Ереван 2015г., 2017г., Ош 2021г, Бишкек 2022г., 2023г., Душанбе 2021г., Ташкент 2022г., Санкт-Петербург 2021г., 2022г., 2023г., Бельцы 2022г., Новокузнецк 2022г., Москва 2023г., 2024..

Структура диссертации. Работа состоит из введения, трёх глав, выводов и рекомендаций, списка использованной литературы и приложений.

JEMMA SAMVEL BAGDASARYAN
SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF OLD AGE AND
ORGANIZATION OF SOCIAL SERVICES FOR THE ELDERLY IN ARMENIA

Dissertation for the Degree of Candidate of Psychological Sciences in the specialty 19.00.03 - "Social Psychology ". The dissertation defense will take place on December 12, 2024, at 12⁰⁰, at HESC 064 Degree-awarding Scientific Council session, at the Armenian State Pedagogical University named after Kh. Abovyan (17 Tigran Mets, 0010, Yerevan).

ABSTRACT

Relevance of the topic: The relevance of the dissertation topic is due to the increase in the share of elderly citizens in the total population of Armenia, requiring a scientific approach to solving social, psychological, medical and other problems of the elderly; still insufficient study of the physiological, psychological and social determinants of old age and their impact on the activity of elderly people; the need to identify the leading determinants and take them into account in the criteria for providing targeted social and psychological services necessary for an individual elderly person.

The aim of the research is to study the socio-psychological determinants of elderly and old people and to develop recommendations for improving the organization of their socio-psychological services in Armenia.

The main objectives of the research:

1. Find out the correspondence of the main physiological, social and psychological determinants influencing the need for social and psychological services, the form, methods, volume and quality of services provided, with age-related changes in elderly people and their motivation in the social environment.

2. Determine the extent to which role behavior and role changes can reveal the impact of social and psychological determinants on the mental health of elderly people in a changing world.

3. Identify the role of the social environment, living conditions and accommodation in the formation of normative models, values and behavior. Determine the main areas of preferred social activity of various groups of elderly people and the possibilities of using activating technologies.

4. Define the importance of a systematic approach in taking into account all determinants and identifying the leading ones, as well as variations that allow to apply a flexible approach to the relationship and mutual influence of the identified social, psychological and physiological determinants and the importance of a particular determinant for an elderly person, taking into account age, ethnic, situational and other characteristics.

Research hypothesis: It is assumed that the study of socio-psychological determinants of old age and the identification of the leading ones for a specific person can lead to an evidence based approach to determining the criteria of the need for social and psychological services.

It is also assumed that in order to determine the functionality of elderly people and the criteria of their need for social and psychological services, a biopsychosocial model of multidisciplinary assessment of social, psychological and physiological determinants can be used, taking into account the principles and approaches of the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF).

Scientific novelty of the research:

1. We have established that an integrated approach to studying the socio-psychological determinants of elderly people and their parameters will make it possible to provide them with social and psychological services in a more targeted and effective manner.

2. The possibility of a meaningful life role transition of an elderly person from passive to active has been revealed through improving the system of providing social and psychological services and introducing the principle of an individual approach, based on social and psychological determinants.

3. For the first time, the feasibility of conducting a comprehensive geriatric and gerontological assessment of functionality using the principles and approaches of the ICF is considered.

The proposed methodology, which combined with self-assessment, can provide objective information about the functional limitations and remaining capabilities of an elderly person. The result of such an interdisciplinary diagnostic process for specifying functionality as one of the main determinants can be the development of a complex of medical, psychological and social measures, the creation of a coordinated action plan aimed at long-term support for the elderly, increasing their activity and providing the necessary targeted services.

The theoretical and practical significance of the research is determined by the fact that, taking into account the theoretical and methodological studies conducted in this area, as well as based on the study of physiological, social and psychological determinants of elderly people, proposals and recommendations are presented to improve the organization of their social and psychological services. The results of the research and theoretical justification for the importance of taking into account the social and psychological determinants of elderly and old people will allow, on the basis of a revision of the criteria of the need for social services, to develop differentiated programs and technologies for the social and psychological support of elderly and old people.

Some provisions of the study have been introduced in the practical work of stationary, semi-stationary and home-based forms of social services for the elderly in Armenia.

The results of the study and the main provisions of the work were presented and discussed at the meetings of the Department of Psychology of the Yerevan State University of Practical Psychology and Sociology (2020-2023).

Reliability and validity of the research results:

The reliability and validity of the results of the conducted research are ensured by modern methodological principles of psychological research, complementary methods applied in accordance with the subject, purpose and objectives of the research.

Abstracts and separate provisions of the dissertation work in the form of reports were presented at international and regional scientific conferences, symposia and congresses: Bangkok 2012, Yerevan 2015, 2017, Osh 2021, Bishkek 2022, 2023, Dushanbe 2021, Tashkent 2022, Moscow 2023, 2024, St. Petersburg 2021, 2022, 2023, Beltsy 2022, Novokuznetsk 2022.

The structure of the dissertation: The work consists of an introduction, three chapters, conclusions and recommendations, a list of references and appendices.